

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПИТАННЯ ПРИНЦИПУ ОБ'ЄКТИВНОЇ ІСТИНИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

ЗАЛІЗНЯК Павло Мар'янович - студент IV курсу юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 347.97

В статті досліджено етимологічне значення принципу об'єктивної істини в гражданському процесі, розкрито цілесобразність закріплення принципу в Гражданському процесуальному кодексі України, проаналізовані думки вчених і показано власну позицію автора.

Ключові слова: принцип об'єктивної істини, цивільний процес, цивільне судочинство.

Magna et veritas, et praevalabit – немає нічого вище істини, і вона переможе.

Принципу об'єктивної істини в цивільному судочинстві завжди приділялось чимало уваги. Зумовленість уваги пояснювалася актуальністю досягнення судом при відправленні судочинства істини. Бо лише, дослідивши істинні обставини справи, суд міг винести повне, об'єктивне і законне рішення. Але яка вона, ця істина сьогодні, чи варто вести мову саме про об'єктивну істину, і чи присутня вона в українському цивільному процесі?

Реалізація принципу об'єктивної істини у цивільному судочинстві тісно пов'язана із формою судового процесу та особливостями збирання доказів, їх оцінюванню і процедурі доказування. Так, при інквізиційному процесі суд наділений монопольними повноваженнями по збиранню доказової бази. А змагальний процес, навпаки, покладає обов'язок доказування на сторони процесу. Сторони мають доводити ті обставини, на які вони посилаються як на під-

ставу своїх вимог та заперечень в процесі змагальності у доказуванні. Таким чином ніби виконується правило, за яким в дискусії народжується істина. Але чи дійсно це так?

Т.М. Яблочков в 1915 р. вважав, що змагальний процес характеризується тим, що переможцем в ньому «буде не більш правий, а більш сильний, більш досвідчений у техніці боротьби», що не співвідноситься із постулатом правдивості [3; 49]. Як видно, науковець влучно вказує на недолік аксіоми подання доказів виключно за ініціативою сторін.

Варте уваги також зауваження А.Ф. Воронова. Якщо у законодавця є наміри, щоб суд в процесі розгляду справи встановив істину, то не можна покладати обов'язок доказування або тільки на сторони та інших осіб, які беруть участь у справі, або тільки на суд – процесуальна активність сторін у сукупності із процесуальною активністю суду значно продуктивніше в цьому відношенні [3; 65]. Важко не погодитися із зазначеною думкою. Сторони не завжди зацікавлені в представленні суду об'єктивної істини обставин. Як наслідок ставлячи суд у глухий кут з неможливістю встановлення істини. Саме тому поєднання правомочностей подання доказів, їх витребування як сторонами, так і судом, могли б стати локомотивом встановлення істини обставин по справі. Отже, істина, дійсно, народжується в дискусії, але далеко не завжди.

На жаль, на сьогоднішній день немає єдиної думки серед науковців щодо того якою є істина. В процесуальній літературі відносно широке розповсюдження отримали погляди, відповідно до яких у судочинстві можливе досягнення не об'єктивної, а виключно формальної істини [...] наприклад, М.А. Плюхіна, обгрунтовуючи дану точку зору, наводить аргументи американського дослідника У. Бермана, який приходить до висновку, що переслідування об'єктивної істини є не лише наївним, але й недосяжним, оскільки сама подія як така не може бути відтворена у суді. Після того, як подія відбулася, якщо тільки вона не записана на відеоплівку, можна покладатися лише на її суб'єктивне сприйняття, і тільки в тій мірі, в якій її запам'ятали люди, а потім розповіли про неї [4; 156].

В свою чергу А.Т. Боннер в статті «Закрепление принципа судебной истины в ГПК РФ» [4; 155] оперує виключно поняттям «судова істина». У такий спосіб ніби розмежовуючи поняття істини і судової істини.

Як вважає науковець-процесуаліст радянського періоду М.А. Гурвич, який визнає принцип об'єктивної істини, принципом об'єктивної істини є вимога до суду, що зобов'язує суд обгрунтовувати своє рішення дійсними фактами і виразити у рішенні дійсні правовідносини, що мали місце між сторонами [1; 150].

Радянські вчені, представники процесуальної науки права, визнаючи, що істина, яка встановлюється судом є істиною об'єктивною, розходяться в думках відносно того, чи можна вважати дану істину абсолютною та відносною одночасно, точніше, істинною, що включає в себе у діалектичній єдності елементи абсолютності та відносності або тільки істиною абсолютною [2; 130]

В.А. Краснокутский в роботі 1924 року писав, що суд як орган влади повинен відкрити матеріальну істину. Для цього він повинен повністю і активно служити справі правосуддя, встановлення матеріальної істини *ex officio* при цьому перетвориться в активну допомогу судом сторонам у роз-

робці доказового матеріалу, у визначенні вимог і взаємовідносин [3; 53].

Видатний вчений цивільно-процесуальної науки М.К. Треушніков визнає принцип об'єктивної істини як ціль процесу, через призму принципу змагальності та вільної оцінки доказів судом [2; 126].

Доктрина також не може дати однозначної відповіді на питання, чи входить юридична кваліфікація правовідносин в рамки принципу об'єктивної істини?

Даючи відповіді на вищезазначені питання варто чітко встановити етимологічне погодження слів «істина» та «об'єктивність» і розглянути питання закріплення принципу об'єктивної істини у цивільно-процесуальному законодавстві. Звернувшись до Тлумачного словника української мови. Так, під категорією «істина» зазвичай варто розуміти те саме, що й під правдою, моральним ідеалом чи справедливістю. З філософської точки зору – це достовірне знання, що правильно відображає реальну дійсність у свідомості людей; твердження, перевірене практикою.

Дефініція «об'єктивності» тлумачиться як існування [дійсності, фактів] поза людською свідомістю і незалежно від неї, від її волі та бажань.

Тлумачний словник англійської мови Longman dictionary of contemporary English розуміє істину так, truth – true facts, the true facts about something, rather than what is untrue, imagined or guessed [8; 1782]. Тобто як дійсні факти реальності антоніми неправди, уявлень і здогадок. Об'єктивністю згідно із словником є objective – based on facts, or making a decision that is based on facts rather than on your feelings or beliefs [8; 1129]. Об'єктивністю є прийняття рішення виходячи із дійсних фактів, а не з почуттів чи переконань.

Індуктивний метод поєднання двох понять дає змогу зрозуміти, під принципом об'єктивної істини у цивільному процесі є обов'язок суду встановити реальні обставини справи, що становлять правильно відображену реальну дійсність у свідомості особи, наділеної певним процесуальним статусом (відповідач, позивач, свідок, експерт, спеціаліст та ін.), висловлену нею в

ході судового засідання, чи подану до суду у письмовій формі, а також інші об'єкти матеріального світу – речові чи письмові докази по справі, які мають істотне значення і на основі яких суд зобов'язаний прийняти повне, обгрунтоване і законне рішення.

У чинному ЦПК принцип об'єктивної істини не закріплено у окремій статті як керівну засаду здійснення правосуддя. Однак, ознаки принципу вбачаються у:

1. ч. 3 ст. 10 ЦПК – кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом;

2. ч. 4 ст. 10 ЦПК – суд сприяє всебічному і повному з'ясуванню обставин справи: роз'яснює особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки, попереджує про наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій і сприяє здійсненню їхніх прав у випадках, встановлених цим Кодексом;

3. п. 4) ч. 1 ст. 20 ЦПК – суддя не може брати участі в розгляді справи і підлягає відводу (самовідводу), якщо є інші обставини, які викликають сумнів в об'єктивності та неупередженості судді;

4. ч. 3 ст. 53 ЦПК – експерт зобов'язаний з'явитися за викликом суду, провести повне дослідження і дати обгрунтований письмовий висновок на задані йому питання, а у разі необхідності – роз'яснити його;

5. ч. 3 ст. 58, ч. 3 ст. 60, ч. 2 ст. 160, ч. 4 ст. 182, ч. 1 ст. 212 ЦПК.

Очевидно, український суд при розгляді цивільної справи наділений обов'язком встановити істину у справі. Однак якою має бути ця істина?

Розглянувши думки відомих представників науки процесуалістів зустрічаємо думки щодо об'єктивної, судової, формальної та матеріальної істини.

Грунтуючись безпосередньо на значенні слів «істина» та «об'єктивність» підтверджується точка зору, що істина, яка з'ясовується судом де факто не може мати характеру об'єктивності. Оскільки об'єктивним є тільки те, що існує поза свідомістю людини, незалежно від її волі та бажань як було на-

ведено вище. Але, якщо людина сприйняла дійсність – певну дію чи подію, то вона зробила це суб'єктивно, через призму своєї індивідуальної свідомості, виходячи із власних світоглядних переконань, рівня інтелектуального розвитку, віку, темпераменту, характеру, не рідко й статі і т. д. Навіть приналежність особи до тієї чи іншої релігії може бути наслідком неоднозначного сприйняття нею дійсності з огляду свого вірування. Проте проблема стосується не лише різного сприйняття інформації. Бо відповідні факти, що стосуються справи, спочатку людині необхідно сприйняти, потім їх запам'ятати, і нарешті у судовому засіданні пригадати і відтворити їх саме так, як було насправді, а не як була сприйнята дійсність. А суддя об'єктивно зобов'язаний оцінити свідчення. Гарантії відсутні, що на описаних стадіях інформація не тільки буде відтворюватися не у повному обсязі, а може і спотворюватися. Тому варто погодитися із думкою, що висловлюється американським дослідником У. Берманом, котрий стверджує, що з'ясування об'єктивної істини у суді є недосяжною метою [4; 156].

А.Ф. Воронов, вважає, що прагнення суду встановити дійсні обставини справи обмежуються наявними процесуальними засобами [...] норми, які обмежують такі прагнення, треба сприймати виключеннями із принципу, які в силу дії принципів змагальності і рівноправності сторін об'єктивно не можуть не існувати. З іншого боку, норми, які дозволяють особам, які беруть участь у справі, і наділяють їх обов'язком доказувати свою правоту перед судом в силу дії тих же принципів, норми щодо допустимості процесуальної активності суду є нормами, що сприяють дотриманню принципу [3; 70].

Встановлення об'єктивної істини є неможливим, до прикладу, при укладенні мирової угоди між сторона в порядку, передбаченому ст. 175 ЦПК; у випадках, коли суд ґрунтується на презумпції, передбачених нормами матеріального права. Як-то визнання особи безвісти відсутньою чи померлою, хоча насправді вона існує як людина. Просто місце її знаходження для певних осіб є невідомим. Правила допус-

тимості доказів щодо обов'язковості одержання доказів виключно з дотриманням порядку, встановленого законом (ч. 2 ст. 59 ЦПК) також не сприяють встановленню істини. До обставин, які ускладнюють чи зовсім унеможливають досягнення істини відноситься і правило встановлене ч. 1 ст. 63 Конституції України – особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. Встановлення процесуальних строків вносять формальність у процес встановлення істини.

В ключі вищесказаного видно, що обов'язок суду встановити об'єктивну істину по кожній справі не може бути виконаний. Оскільки, виходячи із правил законодавчої техніки, логічно є некоректним наділяти орган державної влади обов'язком чи то повноваженням, яке завідомо буде неможливо виконати в кожній ситуації. Зауважмо, що мова йде не про всі випадки.

Наукова дискусія з приводу істини судової, матеріальної чи формальної на наш погляд має своє вирішення. Виходячи із того, що рішення суду відповідно до ст. 213 ЦПК повинно бути обґрунтованим, тобто ухваленим на основі повного і всебічного з'ясування обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні. Варто зробити висновок, що дана процедура має формальний характер, оскільки у судовому засіданні можуть бути досліджені не усі докази, а їх певна частина, що відображає обставини справи однобічно. Однак гарантією дотримання принципу істини є норма п. 8) ч. 3 ст. 129 Конституції України, що забезпечує право особи на апеляційне та касаційне оскарження судового рішення.

Науковці, котрі вважають істину судовою будують свою позицію на суб'єкті, який має повноваження по встановленню істини. В свою чергу представники ідеї істини матеріальної беруть до уваги базу із якої суд встановлює істину. Тому, вважаємо, що дані позиції є правильними, однак застосовують хибний критерій встановлення істини. Оскільки нас цікавить не суб'єкт,

який встановлює істину, і не матеріальна база, що служить підґрунтям встановлення істини. Перш за все нас цікавить характер істини. Який, враховуючи етимологічне погодження словосполучення «об'єктивна істина», процес встановлення істини, фактори обмеження дії принципу та ін. особливості є формальним. Погоджуючись із твердженням Е.В. Васьковського: «... рішення вважається формально істинним, якщо воно логічно відповідає матеріалам, представленим сторонами» [3; 55], констатуємо, що істина встановлена в ході судового розгляду є формальною.

Щодо юридичної кваліфікації правовідносин між сторонами процесу варто визнати ту позицію, згідно із якою під принципом об'єктивної істини розуміється саме встановлення істини обставин справи, що мають значення для її вирішення. А правильне застосування закону стосується дії іншого самостійного принципу цивільного судочинства, принципу законності, що безпосередньо залежить від повності застосування судом засад встановлення істини. Варто погодитися із думкою М.П. Омельченка, який вважає, що правові кваліфікація взаємовідносин сторін має суб'єктивний характер, тоді коли дійсно встановлені фактичні обставини ніким не можуть бути замінені і змінені [...] у випадках виявлення неправильного встановлення фактичних обставин і неправильного застосування норм права, настають різні правові наслідки [4; 12].

Таким чином, під принципом об'єктивної істини слід розуміти обов'язок суду лише прагнути до встановлення істини у справі, дослідження усіх необхідних обставин справи, прав і обов'язків сторін з метою постановлення законного і обґрунтованого рішення суду. Тільки така постановка завдання для суду може бути реально виконана ним.

Тому виправдовується позиція нашого законодавця, який не передбачив у окремій статті закріплення принципу об'єктивної істини. Однак у окремих статтях нагадує вершителям правосуддя, встановлення істини – запорука справедливого судочинства.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено етимологічне значення принципу об'єктивної істини у цивільному процесі, розкрито доцільність закріплення принципу в Цивільному процесуальному кодексі України, проаналізовано думки науковців та висвітлено власну позицію автора.

SUMMARY

In this article author investigates etymological meaning of the principle of objective truth in the civil process, says about expediency of determine the principle in Civil Procedure Code of Ukraine, analyzes the opinion of scientists and highlights his own opinion.

Література

1. Избранные труды / М.А. Гурвич; МГУ им. М.В. Ломоносова, Юрид. фак., Каф. гражд. процесса. Кубан. гос. ун-т, Юрид. фак., Каф. гражд. процесса и трудового права, – Краснодар: Совет. Кубань, 2006. – 544 с. – (Классика российской процессуальной науки. – Т. 2).
2. Треушников М.К. Гражданский процесс: теория и практика – М.: Издательский Дом «Городец», 2008. – 352 с.
3. Принципы гражданского процесса / Воронов А.Ф., М.: Городец. – 2009.
4. Принцип об'єктивної істини цивільного процесуального права України

/ М.П. Омельченко. – Автореф. на здобут. наук. ступ. к.ю.н. – Київ. – 1996р. – 27 с.

5. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України 1996, N30 від 23.07.96, ст. 141

6. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. №1618-IV // Офіційний Вісник України 2004, 16 від 07.05.2004, ст. 1088

7. Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации от 23.01.2002 р. // КонсультантПлюс: Высшая школа. Учебное пособие.

8. Longman dictionary of contemporary English. – 2005, – 1950 p.